

РЕЦЕНЗІЇ

Aaron Milavec. *The Didache: Faith, Hope & Life of the Earliest Christian Communities, 50-70 C.E.* New York – Mahwah, N.J.: The Newman Press 2003. xxxvii+984 с;

Aaron Milavec. *The Didache: Text, Translation, Analysis, and Commentary.* Collegeville, Minn.: Liturgical Press 2003. xxi+111 с.

«Дідахе» – один із найдавніших християнських творів, що зберігся до наших днів. Та хоч його віднайдено більше ста років тому й відтоді вийшло у світ чимало перекладів і досліджень «Дідахе»¹, ученим усе ще складно пояснити деякі аспекти твору. З огляду на це вони схильні говорити про загадку (*riddle, enigma*) або ж навіть тайну (*mystery*) «Дідахе». Однак нещодавно американський учений Аарон Мілавек приголомшив науковий світ, заявивши, що йому вдалося знайти ключ до розгадки таємниць цього документа.

Два рецензовані англомовні видання є синтезом досліджень А. Мілавека в цій царині. Автор жартома називає ці публікації «Слоном» і «Мишкою», з огляду на їхні фізичні розміри та зміст. «Слон» – це детальний коментар до «Дідахе», велике за обсягом (понад тисяча сторінок) видання, а «Мишка» – спрощена версія цього коментаря, розрахована на широке коло читачів. Вступаючи в діалог із провідними спеціалістами з галузі раннього християнства, Автор публікацій ставить під сумнів вірогідність багатьох установлених поглядів щодо «Дідахе», пропонуючи новий спосіб читання та пояснення цього твору.

Мілавек зауважує, що протягом останніх десятиліть у наукових колах панувала думка, що «Дідахе» – це збірка розмаїтих мало пов'язаних між собою текстів, так званий *compositum mixtum*. Відповідно, у дослідженнях

---

¹Переклад цього твору українською мовою став одним із перших видань у серії «Джерела християнського Сходу»; вийшов друком у видавництві «Свічадо» з передмовою Олега Кіндія (*Дідахе: Наука дванадцятих апостолів*. Львів: Свічадо 2002. 48 с.) Початкова версія перекладу, виконана студентами Львівської богословської академії під керівництвом Лариси Смольської в рамках перекладацького семінару, надрукована в збірнику студентських робіт «Acta Studiosa»: Повчання дванадцяти апостолів // *Acta Studiosa*, вип. 1. Львів: ЛБА 1998.

почали домінувати такі методи, як редакційна і джерельна критика. Автор, однак, вважає, що наголос на цих методах наукового дослідження, а зокрема спекуляції про те, де закінчується одне гіпотетичне джерело (*Vorlage*) і починається інше, затьмарили сприйняття цього документа як єдиної цілості.

Мілавек пропонує інший спосіб дослідження цього ранньохристиянського тексту. Замість того, щоб намагатися визначити гіпотетичні джерела «Дідахе», які могли б допомогти в тлумаченні документа, він ставить перед собою інше завдання – зрозуміти внутрішню логіку тексту, переносячи фокус дослідження з *інтер*текстуальності на *інтра*текстуальність. Необхідність зміни методу Мілавек обґрунтовує, виходячи з власної теорії про виникнення документа. Він вважає, що «Дідахе» не є сукупністю мало пов'язаних між собою різнорідних документів, а представляє цілісну програму поступового формування новонавернених язичників. Створена певною спільнотою ранньохристиянських наставників (катехитів), ця програма мала допомогти новонаверненим стати (мовою «Дідахе») на «шлях життя». Відповідно, Мілавек подає три, на його думку, основні характеристики «Дідахе», спираючись на які розвиватиме власне пояснення документа.

1. Насамперед, Автор стверджує, що «Дідахе» становить *єдину цілість*, ретельно укладений текст, у якому простежується поступовий розвиток ідей. На підтвердження цього Мілавек представляє чітку й переконливу схему розвитку, починаючи від приготування до хрещення новонавернених язичників (1.1-6.2) і завершуючи описом останніх часів (16.1-8). Мілавек вважає також, що перша та остання частини тексту творять *inclusio*, використовуючи дві ключові ідеї: зібрання спільноти (16.2a та 4.2) і вдосконалення (16.2b та 6.2; пор. 1.4).² Автор підсумовує:

У «Дідахе» прослідковується чітка внутрішня послідовність, якої, можливо, не вдається спостерегти при поверховому читанні цього тексту. Не можна стверджувати, однак, що «Дідахе» постало внаслідок простого поєднання різних матеріалів, котрі вже існували... Навіть якщо такий уже наявний матеріал і було використано, автор(и) «Дідахе» пристосовує(ють) свої джерела, щоб відповісти на потреби й відобразити практику спільнот, які жили за цим ученням.³

2. Поряд з організаційною єдністю твору, Мілавек вказує на його *усний характер*. Він наголошує, зокрема, що «Дідахе» постало в культурі, де «усні джерела» домінували над писемними. Критикуючи сучасних дослідників,

² Див., однак, застереження автора цієї рецензії щодо аргументації Мілавека про зв'язок між першою і завершальною частинами «Дідахе»: Т. Khomych. *The Admonition to Assemble Together in Didache 16.2 Reappraised // Vigiliae Christianae* 61 (2007) 121-141, тут с. 124-126.

³ A. Milavec. *The Didache. Faith, Hope, and Life of the Earliest Christian Communities, 50-70 C. E.* New York - Mahwah NJ 2003, с. 59-60.

котрі часто недооцінюють вплив усного передання на формування античних текстів, Мілавек вказує, що в «Дідахе» неодноразово використано типове для усної культури вирази, наприклад: «благословення перед усіма словами, які ти почув» (3.8), «після того, як ви все це виголосили» (7.1), «навчати вас усьому раніш сказаному» (11.1), «як сказано» (16.7) тощо. Беручи це до уваги, американський науковець стверджує, що «Дідахе» творилося та передавалося спочатку усно. Відповідно до своєї гіпотези, Мілавек вважає, що ранньохристиянські наставники передавали цю навчальну програму новонаверненим / катехуменам, які запам'ятовували й декламували її з метою жити згідно з цією наукою.

Наголошуючи на усному характері «Дідахе», Мілавек пропонує переглянути також питання авторства цього твору. Він показує, як ціла християнська спільнота могла бути залученою до процесу формування твору, і, відповідно, вважає за необхідне говорити про «укладачів» «Дідахе» (“framers of the *Didache*”), а не про одного-єдиного автора.⁴

Назагал, така позиція Мілавека узгоджується з найновішими досягненнями в царині біблійних і класичних студій, котрі наголошують на важливості усного передання в античності. Усе ж гіпотеза, що «Дідахе» як *цілість* є усною композицією та, більше того, що весь твір *декламували*, видається сумнівною. Адже, по-перше, тільки дві цитати можуть послужити доказом цього: «Дідахе» 7.1 («після того, як ви все це виголосили») і «Дідахе» 11.1 («навчати вас усьому раніш сказаному»). На основі цих уривків можна припустити, що матеріал перших десяти глав справді декламували. Однак нема такої ж текстуальної основи для припущення, що подальший текст (глави 11-16) також був об'єктом усного виголошення. По-друге, важко собі уявити, що катехуменам доводилося декламувати навіть початкові частини «Дідахе» (глави 1-10) з усіма казуїстичними приписами (7.1-4) і рубриками (глави 9-10) літургійної частини. Цей твір, правдоподібно, зафіксував ранньохристиянські усні передання, і щодо цього трудно не погодитися з Мілавеком. Однак його припущення, що «Дідахе» – у тому його кшталті, який ми знаємо, – початково передавалося усно, викликає багато сумнівів і вимагає подальшого обґрунтування.

3. Нарешті, Мілавек вважає, що «Дідахе» остаточно сформувалося в середині першого століття, кидаючи тим самим ще один виклик думці більшості, згідно з якою твір походить із кінця першого – початку другого століття. Автор переконливо доводить, що не існує прямої літературної залежності між «Дідахе» і канонічними *Євангеліями* чи іншими ранньо-

⁴ Більшість сучасних дослідників на означення автора «Дідахе» вживають термін «дідахіст» (Didachist), який уперше з'явився в книзі англійського вченого Джеймса Робінсона (James Armitage Robinson. *Barnabas, Hermas and the Didache*. London 1920).

християнськими джерелами, наприклад, *Посланням Варнави*. Водночас він постійно наголошує на виразно єврейському характері «Дідахе». Зважаючи на все це, Мілавек стверджує, що «Дідахе» постало в третій чверті першого століття в контексті, у якому ще не існувало написаного *Євангелія*.

Враховуючи вищезгадані ознаки твору, Мілавек пропонує новий метод дослідження, який полягає в тому, щоб «прислухатися до голосу самого тексту», або ж – дозволити документові «пояснювати самого себе». Йдеться про те, щоб розглядати «Дідахе» як єдине ціле й у процесі тлумачення звертатися по допомогу найперше до тексту твору, намагаючись зрозуміти його в контексті першого століття. Систематично застосовуючи цей метод, Мілавек може пояснити багато уривків, які вважали за незграбні додатки, незрозумілі повторення чи загадкові формулювання. Блискуче й переконливо показуючи, що «Дідахе» – це когерентна цілість *sui ipsius interpres*, Мілавек, без сумніву, відкриває нові перспективи для його досліджень.

Обидві книги американського дослідника: і «Мишка», і «Слон» – мають подібну структуру. Спочатку Автор знайомить читачів з історією віднайдення грецького манускрипту, у якому міститься «Дідахе», потім подає грецько-англійський двомовник, а далі – тематичне пояснення тексту. «Слон», окрім ґрунтовнішого пояснення та захопливих дискусій щодо контексту, має два додаткові розділи: перший містить детальне обговорення вибраної тематики й проблематики досліджень (наприклад, питання літературної (не)залежності «Дідахе» від канонічних *Євангелій*), а другий присвячено духовному значенню «Дідахе», його актуальності в сучасному контексті, – та обширні покажчики. Таким чином, «Мишка» може задовольнити потреби читача, котрий бажає ознайомитися з «Дідахе» та методом Мілавека в загальних рисах, а «Слон» розрахований на спеціалістів і допитливішого мирянина. У кінці обох публікацій поміщено додаткову інформацію про сучасні засоби для подальшого вивчення «Дідахе»: аудіокасету, інтерактивне програмне забезпечення та веб-сторінку (www.Didache.info).

Обидві праці Аарона Мілавека мають, на жаль, прогалину: вони зосереджені лише на тексті, віднайденному Врієннієм у 1873 році, тимчасом як протягом двадцятого століття було відкрито кілька інших давніх манускриптів, котрі містять уривки «Дідахе» зі суттєвими текстуальними відмінностями. Хоча Мілавек і не оминає цього питання зовсім, у його публікаціях приділено надто мало уваги обговоренню текстуальних варіантів. Цей факт, однак, не може затемнити визначних здобутків Мілавека. Його праці ґрунтуються на найновіших досягненнях у царині ранньохристиянських досліджень і заслуговують на пильну увагу як спеціалістів, так і всіх, хто зацікавлений вивченням «Дідахе» та загалом історії розвитку християнства.

Тарас Хомич